

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

**2024/3-SON
ILOVA TO'PLAM**

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

S.M.Zokirova	
Hozirgi zamon ijtimoiy fanlar kontekstida disleksiya.....	1315
I.T.Xojaliyev	
Tasvir nutq tipining modal aspekti.....	1319
M.A.Usmanova	
"Ansob us-salotin va tavorix ul-havoqin" asarida izofiy birikmalarning qo'llanilishiga doir nazariy masalalar.....	1324
R.N.Umarova, O.U.Xolmatova	
Kognitiv lingvistikada konsept va maqol tushunchasi munosabati	1328
O.F.Turdaliyev	
"Guliston" asarining o'rganilishi va uning tarjimalari	1333
R.M.Shukurov, S.S.Abdikunduzova	
Kommissiv nutqiy aktlar tadqiqi va tasnifi.....	1337
A.I.Saminov	
Oksyumoron va unga yondosh stilistik figuralar xususida.....	1341
G.Z.Rozikova	
Gaplarga xos sintagmatik nomutanosiblikni yuzaga keltiruvchi omillar	1346
N.A.Quldashev, F.N.Mahmudova	
Allegory as a research object of linguistics	1351
E.K.O'rinboyeva, G.S.Jo'raboyeva	
"Devonu lug'otit turk"da qo'llanilgan ayrim maqollarning lingvopoetik tahlili	1354
U.I.Nosirova	
Poetik matnlarning визуал-график ifodasi	1360
Sh.R.Mo'yidinov	
Ingliz va O'zbek tillarida "Hayot/O'lim" konseptual oppozitsiyasi verbalizatorlari struktural-semantik maydoni.....	1366
Y.I.Karimov	
O'zbek tilshunosligida til birliklari va so'z birikmalari talqini	1369
G.S.Jo'raboyeva, G.V.Ergashova	
"Qisasi rabg'uziy" asarida qo'llangan ko'makchilar tahlili	1373
D.M.Ismoilova	
Lingvogenderologiyaning nazariy masalalari	1378
G.S.Jo'raboyeva, E.K.O'rinboyeva	
"Devonu lug'otit turk" asari va toponimlar.....	1383
Sh.M.Iskandarova, N.R.Maxmudova	
Tub so'z holatidagi ornitonimlar	1388
E.I.Ibragimova, E.K.O'rinboyeva	
Sintaktik sathda qarama-qarshilik munosabatining ifodalanishi	1392
Sh.M.Iskandarova	
Lug'aviy birliklarda differensial-mazmuniy munosabatlar	1397
X.X.Dusmatov, Z.N.Maxmudova	
So'z o'yinlarining askiyachilar nutqida qo'llanilishi	1401
Z.A.Akbarova	
Inson dunyoqarashi olamni modellashiruvchi sifatida	1406
P.M.Axmadjonov	
Sayf Farg'oniy she'riyatida istiora badiiy so'z san'atining qo'llanilishi.....	1409
O.Q.Abbozov	
Diniy motivli toponimlar.....	1413
I.T.Axmadjonov	
Deminutiv morfemalarning semantikasi va uslubi.....	1416
M.T.Abdupattoyev	
Poetik nutqda aktualizatsiya va aktual bo'linish	1422
A.Mamajonov, O.Q.Abbozov	
So'x tumani toponimlarining lingvistik tadqiqi	1427
M.T.Abdupattoyev	
Matnning statistik tahlili.....	1433

UO'K: 159.9; 376

INSON DUNYOQARASHI OLAMNI MODELLASHTIRUVCHI SIFATIDA

THE HUMAN WORLDVIEW AS A MODELING UNIVERSE

ЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ КАК МОДЕЛИСТ ВСЕЛЕННОЙ

Akbarova Zuxro Akmaljonovna

Farg'ona davlat universiteti tilshunoslik kafedrası professori, filologiya fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya

Maqolada inson dunyoqarashi va matnda lug'aviy vositalar yordamida olam tuzilishi, butun dunyoning modellashtirilishi haqida fikr yuritilgan. Dunyoqarashning shakllanishi inson shaxsining shakllanishidagi so'nggi bosqich emasligi tahliliy aspektda dalillangan. Faylasuf olimlarning qarashlari asosida lingvistik tahlil tamoyilida muammoning yechimiga erishilgan. Dunyoni anglash haqiqiy faylasufga xos ekanligi va u buni boshqalarga yetkazishi mumkinligi, shuningdek, bu yangi falsafiy konseptni shakllantirish yo'li ekanligi asoslangan. Keltirilgan fikrlar Tog'ay Murod asarlarida qo'llangan tush motivini tahlili asosida tadqiq etilgan.

Аннотация

В статье рассматривается мировоззрение человека и структура Вселенной, моделирование всего мира с помощью словарных средств в тексте. В аналитическом аспекте доказано, что формирование мировоззрения не является завершающим этапом в становлении человеческой личности. Решение проблемы было достигнуто в принципе лингвистического анализа на основе взглядов ученых-философов. Это основано на том факте, что понимание мира присуще истинному философу и что он может донести его до других, а также на том факте, что это способ сформулировать новую философскую концепцию. Изложенные мысли были исследованы на основе анализа мотива сновидения, использованного в произведениях Тогая Мурада.

Abstract

The article reflects on the human worldview and the structure of the universe in the text using dictionary tools, the modeling of the whole world. The fact that the formation of a worldview is not the last stage in the formation of a person's personality is evidenced in the analytical aspect. On the basis of the views of philosopher scientists, a solution to the problem is achieved in the principle of linguistic analysis. It is based on the fact that the perception of the world is inherent in a real philosopher, and he can convey it to others, as well as the fact that this is the way to form a new philosophical concept. The points of view are researched based on the analysis of the dream motif used in the works of Togai Murod.

Kalit so'zlar: matn, lug'aviy vositalar, falsafiy konsept, olam tuzilishi, dunyoni modellashtirish.

Key words: text, vocabulary tools, philosophical concept, structure of the universe, modeling the world.

Ключевые слова: текст, словарные средства, философское понятие, структура Вселенной, моделирование мира.

KIRISH

Matnda lug'aviy vositalar yordamida olam tuzilishi, butun dunyo modellashtiriladi. Inson dunyoqarashi shakllanishidan oldin hali voyaga yetmagan bo'lsa, u faqat dunyoni his qiladi – u atrofda bo'layotgan narsalarni ko'radi, lekin uni to'liq anglay olmaydi yoki bunga izoh berolmaydi. Dunyoni his qilish yosh bolalar yoki voyaga yetmagan shaxslarga xosdir – o'zlarini kundalik hayotdan, dunyoviy hayotdan uzib olishga qodir bo'lmaganlar, bir kun uchun yashaydiganlar va hodisalarning sabab-oqibat munosabatlari to'g'risida umuman o'ylamaydiganlardir. Biror kishi ushbu masalalarga qiziq boshlasa (bu o'smirlik yoki undan keyingi davrlarda sodir bo'lishi mumkin yoki hech qachon bunday bo'lmisligi mumkin), u o'z dunyoqarashini shakllantira boshlaydi. Aynan shu davrda buyuk faylasuflarning asarlari unga foydali bo'lib, qaysi biri unga yaqinroq, qaysi biri esa hayotga bo'lgan qarashlariga umuman mos kelmaydigan narsalar ekanini tushunishga yordam beradi. Ko'pgina faylasuflar, shu jumladan Aflotun o'z asarlarini risola yoki esse sifatida emas, balki o'qituvchi va talaba o'rtasidagi dialog sifatida yaratganlari bejiz emas, chunki odam o'zida tug'iladigan savollarni ko'rish va ularga javob topishi osonroq bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Dunyoqarashning shakllanishi inson shaxsining shakllanishidagi so'nggi bosqich emas, lekin ko'pchilik shunday o'ylaydi. Kimdir o'zini Beruniyning izdoshi deb nomlashi mumkin va bu faylasufning barcha dalillarini, barcha g'oyalari va fikrlarini qabul qiladi. Kimdir oldinga o'tib, insoniyatni tashvishga soladigan muammolarga o'zining yechimi to'g'risida o'ylashni boshlaydi. Shu tarzda dunyoni anglash paydo bo'ladi. Dunyoni anglash haqiqiy faylasufga xosdir va u buni boshqalarga yetkazishi mumkin – bu yangi falsafiy konseptni shakllantirish yo'lidir.

Tushunish shunchaki inson o'zi ixtiro qilgan e'tiqod tizimi emas. Xalq og'zaki ijodida Xo'ja Nasriddin o'zining shaxsiy e'tiqodi borligidan, "bularning barchasiga o'z aqli bilan erishganligi" bilan faxrlanadi, ammo u hech qanday falsafiy asarlarni o'qimagan va undan sog'lom, barkamol tushunchani olgani haqida ma'lumot mavjud emas. Inson dunyoqarashga faqat boshqa tizimlar va konseptlarni tirishqoqlik bilan tahlil qilish orqali keladi, chunki u doktorlik dissertatsiyasini yozish kabi o'ziga xos biron bir narsani yaratishi kerakligi uchun emas, balki har bir tushunchadan nimadir topib hali javobi topilmagan savollarni ko'rib chiqqanligi va javobini topgani uchun faylasuf bo'ladi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Falsafa zamonaviy odamga ko'p sonli g'oyalar, ta'limotlar, tushunchalar va turli maktablar orasida adashmaslik uchun yordam beradi. Shunday qilib, o'zining noaniq g'oyalarini qismlarga bo'lib, qisman televizion dasturlardan, qisman kitoblar va jurnallardan ajratib, odam o'zining dunyoqarashi nimadan kelib chiqqanligini va u uchun nima muhim va nima ahamiyatsiz ekanligini tushunishga o'rganadi. Siz bir vaqtning o'zida musulmon va xristian bo'la olmaysiz, lekin aslida ko'p odamlar turli xil g'oyalarni o'zlarining boshlarida aralashtirib yuborishadi, hatto ularning tub mohiyati to'g'risida ham bilishmaydi.

Ma'rifat Asri Uyg'onish davrining antropotsentrizmini meros qilib oladi – masalan, Uyg'onish davrida barcha san'at va barcha fanlar o'rta asrlarning teotsentrizmidan farqli o'laroq, "insonga murojaat qilishdi". Ma'rifat asrida nafaqat inson, balki uning atrofidagi dunyo ham diqqat markazida bo'ldi: yangi ufqlarni rivojlantirgan va o'zlashtirgan fan dunyo va inson haqidagi g'oyalarni sezilarli darajada kengaytirdi.

Bu ufqlar kengayishining to'g'ridan-to'g'ri oqibati, xususan, ijtimoiy tengsizlikning mohiyati aks etganidir. O'rta asrlarning odami o'zining past ijtimoiy mavqeyini xudoning irodasi sifatida qabul qildi, Uyg'onish davri odami bunday hayotiy vaziyatning adolatsizligi haqida o'ylay boshladi va ma'rifatparvar odam buni mantiqan yakunladi: ijtimoiy tengsizlik deyarli adolatsizlikka tenglashtirildi.

Uyg'onish davri teotsentrik falsafadan antropotsentrik falsafagao'tish bilan ajralib turadi: "bo'lish" so'zi "tabiat" so'zining sinonimi sifatida shakllangan va inson bu tizimning asosiy mohiyati va sohibi edi. Shu bilan birga, fanning rivojlanishi faylasuflarni Ma'rifat davri uchun muhim bo'lgan savolga yaqinlashtirdi: "borliqda subyektivlik darajasi qanchalik kuchli?"

Ma'rifat asri insoniyat tarixida ilmiy bilimlar va dunyoni tasvirlashga ilmiy yondashish boshlangan davr bo'ldi. «Ma'rifat» degan nomning o'zi anglashilmovchilik va tushunmovchilik ustiga nur sochilganligini anglatadi. Ushbu tarixiy davr dunyo markazini antropotsentrik tushunchaga aylantirgan avvalgi davr – Uyg'onish davri yutuqlarini rivojlantirdi va ko'paytirdi.

G'arb adabiyotida aksariyat asarlar, olamning badiiy tasviri xayolot, fantaziya asosida yaratiladi. Sharqda esa, tasavvurga sig'maydigan voqeliklar dostonlarda, ertaklarda mavjud bo'lib, asosan, tush bilan bog'liq epizodlarga bog'lab beriladi. Bunday tasvirlash mumtoz asarlarda ham zamonaviy matnlarda ham ko'zga tashlanadi. Jumladan, Tog'ay Murod «Ot kishnagan oqshom» qissasida tush motividan foydalanadi.

F.Mahkamova "Ertak va dostonlarda tush jarayoni shunchaki o'tkinchi va ma'nisiz holat emas, inson ruhiyatining bir qismi, inson ichki dunyosining timsoli sifatida namoyon bo'ladi. Tush insonni o'tmish va kelajakdan ogoh etadi, unut kechinmalarini qayta esga soladi. Ruhiy ahvolding qay darajaligidan darak beradi. Inson ruhiy dunyosi g'oyat sirli jarayon ekanligini ko'rsatadi. Inson uyqu holatida, ya'ni aql mustabidligi «yumshagan», uning zo'ravonligi kamaygan paytda bu istak va kechinmalar inson shuurini egallab oladi, miyaga o'zining mavjudligini ko'rsatadi. Uyqu payti uyg'oq paytida yuzaga chiqishiga aqliy istaklar yo'l bermagan kechinmalarga guvoh bo'lish mumkin. Asli tush inson ruhiy dunyosining, tafakkurining ajralmas, murakkab va muhim qismidir", degan fikrni bayon etgan.

Tog'ay Murod tush motivi orqali Ziyodullaning Momosuluvga bo'lgan sevgisini ifodalaydi. Muallif Ziyodullaning tush ko'rishini shunday tasvirlaydi. «Birodalar, siz so'ramang, men aytmayin... Oti Momosuluv emish. Yuzlari kulchadaymi, yo suluvmi? Ko'zlari qorami, yozig'ir gulidaymi? Qoshlari quyuqmi? Quyuq bo'lsa qayrilmami? Kechasiligidan ko'rmas emishman, bilmas emishman. Ko'roydin emish. Momosuluvlar ko'chasida telba bo'lib yurar emishman. Bir nima yo'qotganday tentirar emishman. Yo'l chetidagi toshga cho'nqayibman, kaftlarimni iyagimga tirabman. Oyga mahliyo bo'lib, mahliyo bo'lib termulibman. Oyning beti kir emish. Oyga sonsiz oshiqqlar mahli termildi. Oy qaysi oshiqqa o'pich berdi? Oy qaysi oshiqqa vafo qildi? Oyga qo'l siltab, o'rnimdan turibman. Momosuluvlar devoridan oshibman. Iti yo'q emish. Daraxtlar panalab, derazasiga termilbman. Olmalaridan uzib-uzib yebman. Keyin, ayvoniga undan ichkariga kiribman. Momosuluv uyg'onib ketibdi, chirillayman, ket, debdi. Men yolvoribman. Qo'limni uzatibman. U qo'limni qaytarib, o'zimga suribdi". Ziyodulla tush ko'rishni davom ettiradi: Behishtday bir olam emish. Tevarakka alanglab kular emishman: ushbu behishtga mendan o'zgalar kelmabdi! Ko'nglimni zo'r bir xushvaqtlik qitiqlar emish: ushbu behishtga birinchi bo'lib men qadam qo'yibman! Ahay-ahay! Ko'zimni ochsam uy zimiston, bolishni quchoqlab yotibman. Uyqum qochdi. Uyqumni quvalab, shiftga qarab yotdim. Chin qishlog'imizda shunday qiz bor. Oti Momosuluv". Ma'lum bo'lib turibdiki, tush epizodi orqali matnda Ziyodullaning olam va o'ziga ma'lum tushunchalar haqidagi tasavvurlari aks etgan. Matnda mavjud lisoniy birliklar qahramon olamini lingvistik modellashirish asosidir. Til vositalaridan foydalangan holda olamni modellashirishni turli nutq uslublarga doir matnlar asosida o'rganish mumkin.

XULOSA

O'zbek badiiy asarlari matnida muntazam qo'llaniluvchi "tush" epizodlari muhim ahamiyatga egadir. Lingvistik tahlil qilinadigan bo'lsa, tush voqealari tafsilotlari doim o'tgan zamon hikoya fe'lida bayon qilinadi. Ayniqsa, emish yoki ekan to'liqsiz fe'llari bu jarayonda faol qo'llanadi va voqealarga mavhumlik ruhini berib turadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Golovacheva A.V. Kartina mira i model mira v pragmatike zagovora // Issledovaniya v oblasti balto-slavanskoy duxovnoy kultury. Zagovor. M.: Indrik, 1993. – S. 196 – 211.
2. Mahmaraimova Sh. T. Lingvokulturologiya. – Toshkent: Cho'lpon, 2017. – 164 b.
3. Mahkamova F.N. Tog'ay Murod asarlarida folklor an'analari. – Andijon, 2010. –
4. Nadykto O.O. Ekzistentsialnye motivy v poezii Mariny Svetayevoy: diss. ... k.f.n. – M.: Rossiyskiy universitet druzhby narodov, 2016. – S. 76.
5. Negmatov H., Bozorov O. Til va nutq. – T.: 1993.
6. Saliyeva Z.I. Konseptualnaya znachimost i natsionalno - kulturnaya spetsifika sentensii v angliyskom i uzbekskom yazykax: Avtoref.diss.kand.filol.nauk. – Tashkent, 2010. – 24 s.
7. Tog'ay Murod. Ot kishnagan oqshom. Qissalar. – T., 1994, 33-bet.
8. Ergasheva M.V. Olamning lisoniy manzarasi va semantik maydonlarga bo'linishi / M.V.Ergasheva. – Tekst : // Molodoy uchenyy. – 2016. – № 3.1 (107.1). – S. 59-62.